

KIRJALLISUUTTA

Kirja Suomessa – pulumasta pohdintaan

Kirja 1984. Kirj. Esko Häkli ym., Porvoo & Hki & Juva, 1984.

Kirja- ja lukemistutkimuksella on Suomessa melko pitkä perinne. Sen juuret ovat syvällä sosiaali- ja sivistyshistoriallisessa tutkimuksessa. Linja on ollut vallitsevana tämän vuosisadan puolivälin tienoilta saakka. 1960-luvulla tutkimusvilkkkaus oli hyvin vähäistä. Vasta 1970-luvulla kiinnostus kirjan ja lukemisen tutkimiseen alkoi herätä uudestaan. Oppihistoriallinen lähestymistapa sai väistyä määrällisemmän, kirjan tuotantoa, jakelua ja yleisöä tarkastelevan tutkimuksen tieltä. Yhtenä, mutta keskeisenä syynä tutkimuksen viriämiseen oli otaksuttavasti huoli kirjan ja kirjamarkkinoiden kohtalosta määrähintajärjestelmän purkautuessa 1970-luvun alussa. Muuan tämän kehitysvaiheen tuotoksia oli Lapin »Kirja kirjasta», jossa käsiteltiin kirjan tuotantoa ja kulutusta. Myös nykyisin kustannusala elää kirjamarkkinoiden kasvun tyrehtyttyä lievissä kriisitunnelmissa. Tilanne on tuottanut Suomen kirjasaatiön alkuunpaneman teoksen »Kirja 1984», jossa pyritään esipuheen mukaan avaamaan linjoja kirjan tämänhetkistä asemaa ja tulevaa kehitystä koskevaan selvitystyöhön. Se on kouriintuntuva esimerkki kirjan kaksoisluonteesta. Huoli kirjan asemasta tavaramarkkinoilla on synnyttänyt kulttuurituotteen.

Teoksessa Esko Häkli käsittelee Kirjaa muutosten paineessa, Jarl Helleman Kirjatuotannon kehityssuuntia, Jorma Kaimio Kirjojen myynnin kehitystä, Heikki Hellman kirjallisuuspolitiikan linjoja ja tukijärjestelmiä ja Katarina Eskola Suomalaisen lukemiskulttuuria. Kai Ekholm on laatinut teoksen loppuun Kirja-alan kirjallisuuden valikoidun bibliografian vuosilta 1970–84. Teoksen juonena on Katarina Eskolan artikkelia lukuunottamatta kirjankustannustoiminnan kriisikehitys Suomessa ja sen ratkaisumahdollisuudet. Karkeista näytelmän roistona pidetään kustantajia, jotka ovat tolkkumalla kilpailullaan täyttäneet jotkin keskeiset markkina-alueet niin, etteivät ne enää vedä. Sankariksi apuun huudetaan valtiota suorine tukitoimineen. Sekä Häklin että Kaimion teksteistä voi lukea, kuka on näytelmän ohjaaja. Suuren kustantajien tarve kasvattaa liikevaihtoa ja pitää tuotantokoneisto toiminnassa osoittavat sen yhteiskunnallisen voimakentän, johon myös kirjan kustannustoiminta asettuu.

Kirjatuotannon kasvu taittuu

Suomen kirjamarkkinat kasvoivat 1950- ja 1960-luvuilla vakiintuneissa puitteissa yleisen elintason nousua myötäillen. 1960-luvun lopulta alkoi

voimakas seuraavan vuosikymmenen puoliväliin kestänyt nousu. Se johtui suuressa määrin peruskoulun myötä syntyneestä oppikirjojen kasvaneesta kysynnästä. Myös suurteosten myynnin kasvu sekä kirjakerhojen asiakaskunnan laajeneminen vaikuttivat kasvuun. Muulla taholla Hellemann toteaa myynnin lisääntyneen voimakkaasti markkinoitujen, varmameneekkisten tapulitavaraksi valittujen uutuuskirjojen puolella. Pääkustantajien myynti nousi nopeasti vuoden 1974 huippuun, 20,9 milj. kappaleeseen. Siitä lähtien myynnin kokonaisvolyymi on ollut tällä tasolla, kunnes se 1980-luvulle siirryttäessä kääntyi laskuun. Tämä auttaneekin muitakin kuin minua ymmärtämään, miksi kustannusyhdistyksen jäsenten kappalemääräinen myynti esitetään eri julkaisuissa vuodesta 1975 lähtien.

Myynnin taantuma johtuu siitä, että perinteiset, keskeiset markkina-alueet eivät enää vedä. Peruskoulujen kirjahankinnoissa säästetään samalla kun kouluun tulevat ikäryhmät pienenevät. Suurteosmarkkinat tukittiin 1970-luvun lopussa julkaisemalla sarjoja enemmän kuin niitä pystyttiin ostamaan. Parhaimmillaan, vai pitäisikö sanoa pahimmillaan, markkinoilla oli 60 suurteossarjaa. Laajojen myyntisektoreiden kutistumisen varjossa kaunokirjallisuuden ja ilmeisesti myös yleisen tietokirjallisuuden myynti on noussut. Näyttääkin siltä, että kirjan kriisi on kustannustoiminnan eikä lukijan ongelma. Ainakin Suomen kustannusyhdistyksen jäsenten uutuusnimeketuotantoa määrällisesti tarkastellen kaunokirjallisuuden ja yleisen tietokirjallisuuden tarjonta on parantunut. Lukija voi valita yhä useammista teoksista tarvitsemansa. Ja tästä kenkä puristaakin. Kustantajat ovat lisänneet tuotantoaan ja tuotantokapasiteettiaan nopean, kerta-kaikkisen (peruskoulu) sekä osin keinotekoisien (suurteokset) kysynnän varassa, joka ei enää kasva. Lukijat ovat lisänneet harrastustaan yleisen tietokirjallisuuden ja kaunokirjallisuuden nimekkeiden määrän kasvun varassa. Kun kustantajien pitäisi jälleen sopeutua normaalin kasvun kauteen, huudetaan valtiota avuksi kirjatuotannon kustannuskriisiin ratkaisijaksi.

Lukijan kannalta tilanne on toinen. Hänelle ei tuota ongelmaa se, että peruskoulu säästää kirjämäärärahoja tai että suurteoksia on markkinat pullollaan. Hänelle on tärkeämpää saada runsas valikoima huokeita, kiinnostavia kirjoja. Nimekerunsaus on viime vuosina kyllä lisääntynyt, joskin on epäiltävää onko laatukirjallisuuden osuus tuotannosta kasvanut. Kaikenlaiset epäkirjat ovat tuotantokoneiston käytön sekä kirjan väärinkäsitetyin muihin medioihin verratun kilpailuaseman vuoksi lisääntyneet. Kirjan kallis hinta ja sen myynti-ien lyhenemistä seuraava saatavuuden heikentyminen ovat lukijan ongelmia. Lukijan pulmaksi saattaa myös muodostua Häklin mainitsema kirjan kiihdytetystä kiertonopeudesta aiheutuva kirjallisuuden tason lasku. Näin talous tukahduttaisi kulttuuria.

Millainen olisi kustantamokriisin sekä kirja-alaa että lukijaa tyydyttävä ratkaisu? Ennen kuin kääntyy valtion puoleen, kustantajien lienee syytä ottaa selvemmin huomioon nimenomaan laatuluki-

ja, joka lopulta vastaanottopuolella on kirjakulttuurin kantaja. Häkli toteaaakin kustantajien päästäneen koulutusekspansion synnyttämän kirjallisuuden kysynnän ohi sormiensa. Vaikuttaa siltä, että sekä kauno- että yleisen tietokirjallisuuden kysyntä on kasvanut juuri tämän joukon varassa. Mikäli kirjojen hinta saadaan kurin, käynnissä oleva koulutusekspansio ilmeisesti kyllä tuo kirjalle ahkeria lukijoita. Vaikka 1970-luvulla kirjan yleisö ei juuri laajennutkaan, aktiivikirjanlukijain määrä kasvoi runsaasti. Kun tämä joukko, joka, kuten Eskola toteaa, lukee valtaosan kaikesta lue- tusta, kasvaa runsaasti, pitäisi kaiken järjen mukaan myös kysynnän lisääntyä eri kanavista. Kuitenkin kysyntä on viime vuosikymmenenä suuntautunut yhä runsaammin maksuttomiin kanaviin. Siihen on varmasti vaikuttanut se, että kirjan hinta on kohonnut kuluttajahintoja selvästi nopeammin. Kannattaisi siis pohtia vakavasti kirjassa esitettyä ajatusta huokean laatutaskukirjan tuonnista markkinoille.

Valtio apuun

Valtion kirjallisuuden tuki on ollut kirjailija- eikä kirjapolitiikkaa. Kuten Hellman osoittaa, kirjailijat saavat yhdeksän kymmenesosaa valtion myöntämästä välittömästä kirjatuesta. Kustantajat eivät saa, kuten kirjassakin moneen otteeseen todetaan, lainkaan tukea. Lukijalle tuleva tuki on vähäistä. Välillisen tuen huomioonottaminen tuo esiin yleisten kirjastojen tärkeän aseman niin kustannustoiminnan kuin lukijakunnankin tukijana. Niiden kirjahan- kinnat olivat v. 1983 noin 100 milj. markkaa. Summa kattoi noin kymmenenneksen kirjamyynnistä Kaimion mukaan. Tämä heijastuu välittömänkin tuen puolelle ns. kirjastokorvausmääräraho- hina, joita oli jaossa v. 1984 10.4 milj. mk. Summa on miltei puolet valtion välittömästä tuesta kirjallisuudelle. Esimerkiksi kirjailijoille osoitetut valtion taiteilija-apurahat maksavat valtiolle 3.7 milj. mk

vuodessa. Sen lisäksi, että kunnallinen kirjasto on kirjallisuuden päävälitysväylä maamme lukijoille, se myös tukee runsaskätisin ostoin kustannus- toimintaa sekä rahoittaa vuosittain kirjailijoita miltei kolmin verroin sillä summalla kuin valtion kirjallisuustoimikunta taiteilija-apurahoina. Kirjas- to on Suomen kirjakulttuurin sampo.

Miten valtion sitten tulisi kirjoittajien mielestä tukea kirjallisuutta. Melko yksimielisiä tunnutaan olevan siitä, että tuki tulisi kanavoida kirjaston kautta laatukirjallisuuden ostotukena. Ilmeistä on, ettei kirjan suoraviivainen liikevaihtoveron poisto auttaisi, koska se saattaisi suosia best-sellerismiä. Toisaalta Ruotsin kokemuksen mukaan suora tuki kustantajille täyttää kustantajien varastot eikä luki- joiden kirjahyllyjä kirjoilla. Norjan 1000 kirjan au- tomaattinen osto kirjaston kokoelmiin ilmeisesti siirtää vain kustantajan varastot kirjaston hyllyille. Valikoiva ostotuki saattaisi olla kaikkien osapuolien kannalta onnistunut ratkaisu. Kustantajille se takaisi vähälevikkisen kirjallisuuden menekin, kir- jastoille valinnanvapauden sekä lukijoille entistä paremman kirjallisuuden saatavuuden. Toinen, joskin kirjassa mainitsematon, keino saattaisi olla hankekohtainen tuki kustantajille laatukirjallisuud- en julkaisemiseksi. Tämä olisi myös tapa tukea nykyisin versovaa pienten, laatukirjallisuuden jul- kaisemiseen keskittyvien kustantajien toimintaa.

»Kirja 1984» antama kuva kirjan asemasta on jossain määrin tavarakeskeinen ja ajastaan jäljessä. Julkaisuun olisi toivonut runsaammin tietoa ja pohdintaa uuden teknologian vaikutuksesta kir- jankustannustoimintaan ja toisaalta muun joukko- viestinnän haasteista kirjalle. Ehkäpä niistä saa- daan lukea Suomen kirjasaatiön tulevissa tutki- muksissa ja selvityksissä. Joka tapauksessa on tärkeää, että kirjojen ja lukemisen asemaa ja merki- tystä pohditaan, onhan kirjan muodossa tarjotta- van tiedon, taidon ja virkistykseen osuus keskeinen länsimaisen sivistyksen kehityksessä.

Pertti Vakkari